

KAZAK TIYATROSUNDA KADIN MESELESİ

Zeynep YILDIRIM*

Öz: XIX. yüzyıl tüm dünyada değişim rüzgârlarının estiği bir dönem olmuştur. Türk Dünyasında da başlayan yenilik hareketleri geniş bir coğrafyada etkisini göstermiştir. Türk toplumlarındaki aydınlar, içinde bulundukları toplumu geri kalmışlıktan ve köhnelikten kurtarmak ve onu ileriye taşıyabilmek için bir takım çalışmalarda bulunmuşlardır. Ele aldıkları konular içerisinde en önemli olanlarından biri kadın meselesidir. XIX. yüzyılda başlayan değişimler Rusya’da 1917 Ekim Devrimi’ne yol açmış, Türk Dünyasının büyük bir kısmını içinde barındıran Çarlık Rusya’nın yerini Sovyetler Birliği’ne bırakmasına neden olmuştur. İdeoloji, Sovyetlerin ilk döneminde yeni yeni yerleşmeye çalıştığı için edebiyat alanında etkisi bu dönemde henüz hissedilmemektedir. Bu ilk dönemde Kazak edebiyatındaki eserler de ideoloji baskısından uzak ve millî bir kimliğe sahip olmakla birlikte devrim öncesi aydınların ele aldığı toplumsal sorunları konu edinmektedir. Cemile Kınacı Baran’ın *Kazak Tiyatrosunda Kadın Meselesi (1920-1928)* adlı inceleme kitabı Kazak edebiyatında, Devrim’in ilk yıllarında kaleme alınan sekiz piyesi merkeze alarak Kazak toplumunun kadına bakışı, kadının toplumdaki yeri ve kadın yenileşmesinin geçirdiği merhaleye ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kazak edebiyatı, Tiyatro, Kadın meselesi, Cemile Kınacı Baran, Kitap incelemesi.

WOMEN’S ISSUE IN KAZAKH THEATRE

Abstract: The XIXth century was a period when the winds of change blew all over the world. The innovation movements that started in the Turkic World also had an impact on a wide geography. Intellectuals in Turkic Worlds societies have made a number of efforts to save their society from backwardness and obsolescence and to move it forward. One of the most important issues they addressed was the women’s issues. The changes that started in the XIXth century led to the

Kitap Değerlendirme / Künye: Yıldırım, Z. “Kazak Tiyatrosunda Kadın Meselesi”.
Türkoloji, 121 (Mart 2025), s. 169-176.

*Ege Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-mail:
zeynepyildirim.ege2015@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1194-881X

October Revolution of 1917 in Russia and caused Tsarist Russia, which included a large part of the Turkic World, to be replaced by the Soviet Union. Since the ideology was just trying to settle in the first period of the Soviet Union, its influence in the field of literature was not yet felt in this period. The works of Kazakh literature in this period are also free from the pressure of ideology and have a national identity, but they deal with the social problems addressed by the pre-revolutionary intellectuals. Cemile Kınacı Baran's review book titled *Women's Issue in Kazakh Theatre (1920-1928)* focuses on eight plays written in Kazakh literature in the first years of the Revolution and sheds light on the Kazakh society's view of women, the place of women in society and the stage of women's innovation.

Keywords: Kazakh literature, Theatre, Women's issue, Cemile Kınacı Baran, Book review.

Dünyada ve Türk toplumunda “Kadın Meselesi” geçmişte olduğu gibi bugün de toplumsal bir sorun olarak mevcuttur. Kadına şiddet, kadın cinayetleri, cinsiyet eşitsizliği vb. adaletsizliklere her gün bir yenisi eklenmektedir. Kadınlar ise gittikçe bilinçlenmekte ve örgütlenmektedir. Fakat tarihte kadınların başlarına gelenleri “kader” olarak kabul etmeleri, erkek egemen toplumlarda yaşadıkları eşitsizlikleri içselleştirip sıradanlaştırdıkları bir gerçektir. Bugün bile “kader” deyip yaşadıklarını sineye çeken kadınlar mevcuttur. Prof. Dr. Cemile Kınacı da çalışmasının merkezine toplumu hâlâ bu kadar yakından ilgilendiren “Kadın Meselesi”ni almıştır.

Tarihe baktığımızda, özellikle Türk kadınlarının İslamiyet Öncesi dönemlerde erkek ile eşit haklara sahip oldukları, erkeğin dengi olarak görüldükleri ve sözlerine itibar edildikleri görülür. Fakat zaman içerisinde bu eşitlik kadın aleyhinde değişmiştir. XIX. yüzyıla gelinceye kadar çeşitli Türk topluluklarında farklı gelenekler oluşmuş olmasına rağmen, kadının üzerindeki baskı artmış, kızları/kadınları mal olarak görme anlayışı egemen

olmuştur. Bu yüzyıldan itibaren, özellikle İsmail Gaspıralı'nın başını çektiği Ceditçi aydınların yol göstericiliğinde bir aydınlanma hareketi yaşanmıştır. Bu hareket birçok alanda Türk modernizasyonu için çalışmalar yapmıştır. Toplumdaki çarpıklıkları düzeltmeyi, toplumun refah seviyesini arttırmayı, toplumu eğitmeyi ve bilinçlendirmeyi amaçlayan Ceditçi aydınların ele aldığı sorunlardan biri de "Kadın Meselesi" olmuştur. Kazak edebiyatı üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınan Prof. Dr. Cemile Kınacı'nın kaleme aldığı ve Bengü Yayınlarından 2017 yılında çıkan *Kazak Tiyatrosunda Kadın Meselesi (1920-1928)* adlı çalışmanın giriş bölümü bu konuyu anlaşılır şekilde özetlemektedir. Giriş bölümünde öncelikli olarak dünyada ve Türkiye'deki kadın hareketleri ile ilgili kısaca bilgi verildikten sonra (ss. 1-6) Rus coğrafyasında kalan Türk topluluklarında 1917 Ekim Devrimi'ne kadar olan (ss. 7-18) ve 1917 Ekim Devrimi'nden sonra gerçekleşen kadın hareketlerine (ss. 19-21) kronolojik olarak değinilmiştir.

Çalışma genel olarak üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm "Sovyet edebiyatı ve 'Devrim'in Kadınları'" (ss. 23-15) ile "Sovyet Devri Kazak Tiyatrosunun İlk Yılları" (ss. 26-40) adlı iki alt bölümden oluşmaktadır. Bu alt bölümlerde Sovyet dönemi, dönemin edebiyata yaklaşımı, oluşturulmak istenen kadın tipi ve Kazak tiyatrosunun ilk yılları kısaca açıklanmaktadır.

İkinci bölüm esas olarak iki alt bölümden teşekkül etmiştir. Bu alt bölümlerden ilki "Kazak Tiyatrosunda Kadın Meselesine Kulak Veren Erkekler" (ss. 41-66) başlığını taşımaktadır. Burada kadın konusunda duyarlılık gösteren altı Kazak yazarının (Mirjakıp Duvlatulı, Jüsipbek Aymavıtulı, Saken Seyfullin, Jiyengali Tilepbergenulı, Koşke (Koşmuhambet) Kemengerulı ve Muhtar Avezulı) biyografilerine ve eserlerine yer verilmiştir. İkinci bölümün diğer alt bölümü ise "Kazak Tiyatrosunda Kadın Konulu Piyeslerin Özetleri" (ss. 67-98) başlığını taşıyor ve biyografileri verilen yazarların kaleme almış oldukları sekiz piyesin özetlerinden oluşmaktadır. Özetleri verilen piyesler şunlardır:

- Bakıt Jolına (1920)/ Saken Seyfullin
- Balkıya (1922)/ Mirjakıp Duvlatulı
- Silan Kız (1922)/ Jüsipbek Aymavıtulı
- Baybişe-Tokal (1923)/ Muhtar Avezulı
- Altın Sakiyna (1923)/ Koşke Kemengerulı
- Rabiya (1926)/ Jüsipbek Aymavıtulı
- Kanapiya-Şerbanu (1926)/ Jüsipbek Aymavıtulı
- Perizat-Ramazan (1928)/ Jiyengali Tilepbergenulı

Üçüncü bölüm “Kadın Konulu Tiyatro Eserlerinde ‘Kazak Kadın Meselesi’” başlığını taşımakta ve “Dönemin Kadın Sorunları” (ss. 99-147) ve “Devrim ve Kadın Sorunu” (ss. 148-161) adlı iki alt bölümden oluşmaktadır. “Dönemin Kadın Sorunları” adlı ilk alt bölümde, ikinci bölümde özetleri verilen piyeslerde yer alan kadın sorunları tek tek incelenmiştir. Bu sorunlar sırasıyla şunlardır:

1. Kalınmal Karşılığında Evlendirme/Menfaat Karşılığında Evlendirme
2. Kuma (Tokal) Olarak Evlendirme
3. Dengi Olmayan Kişiyle Evlendirme
4. Rızasız Evlendirme
5. Kadına Yönelik Fiziksel Şiddet
6. Kadına Yönelik Toplumsal Baskı
7. Kazak Geleneklerinin Kadına Yönelik Olumsuz Etkisi

Bu sorunlar piyeslerden alıntılar yapılarak detaylı olarak incelenmiştir. Dikkatle bakıldığında; Sovyetler Birliği’nin ilk yıllarında yazılan bu eserlerde “kadının eğitimsizliği sorunu”nun henüz önem kazanmadığı görülür. 1920’li yıllardaki dikkat daha ziyade kadının sosyal hayat içindeki konumuna yöneliktir. Yazarlar da köhnemiş geleneklerin ve adaletsizliklerin ortadan kalkması için toplumu bilinçlendirmeye yönelik eserler vermeyi amaçlamışlardır. Kınacı, Kazak yazarların bu amaçlarını dikkatle incelemiş, gerekli yerlerde yaptığı açıklamalar ile konunun pekişmesine katkı sağlamıştır. Yapılan alıntılar ile maddeler halinde açıklanan sorunlar birbiri ile örtüşmekte ve yapılan açıklamalar okuyucunun konuyu kavramasını kolaylaştırmaktadır.

Piyeler incelendiğinde; hayatında önemli olan her konuda Kazak kadınlarının özgür iradeleri ile karar verememeleri ve Kazak toplumunun dayattığı hayatı yaşamak zorunda oldukları görülür. Yazarlar değiştirmek istedikleri bu olguyu, okul çağında olmayan ve okuma yazma bile bilmeyen halkın okulu olan “tiyatro” ile yine halka göstermek istemişlerdir. İlk Shakespeare yorumcularından olan J. E. Schlegel’in 1764 yılında serf ettiği, tiyatronun vazifesini anlatan sözleri dikkate değer: “İyi bir tiyatro tüm insanlara, kendine çekidüzen veren bir kadının ayna karşısında yaptığını yaptırır.” (akt. Nutku, 1990, s. 18). Bu açıdan bakıldığında okuma yazma bilmeyen geniş halk kitlelerine ulaşmada ve bu kitlenin kendine çekidüzen vermesinde tiyatronun önemi yadsınamaz. Bu sebeple 1920’li yıllarda basılı eserlerden ziyade görsel eserler ile halka ulaşmanın daha kolay olması

sebebiyle yazarlar piyes türünde eserlere önem vermişlerdir. Kınacı'nın çalışmasında yer verilen tiyatro eserlerinin büyük çoğunluğu trajedilerden oluşmaktadır. Halk üzerinde şok etkisi yaratmak ve yapılan yanlışları vurgulamak için seçilen bu yöntemle verilen eserlerin edebî yönünden ziyade mesaj taşıma amacı güttüğü bir gerçektir. Fakat yazarlar için önemli olan toplumdaki çağ dışı gelenekleri kırmaktır. Bu sebeple henüz teşekkül halindeki Kazak tiyatrosunun ilk eserleri olarak niteleyebileceğimiz bu eserlerde edebî yönün zayıf kalması yadırganamaz. Kınacı'nın çalışması bu konunun üzerinde önemle durmaktadır.

Üçüncü bölümün ikinci ve son alt bölümü “Devrim ve Kadın Sorunu” başlığını taşımaktadır. Cemile Kınacı'nın çalışması 1920-1928 arasındaki dönemi kapsamaktadır. 1917 Ekim Devrimi'nin üzerinden çok zaman geçmediği bu dönemde Sovyetler Birliği yeni yeni teşkilatlanmaya başlamış ve gerçek yüzünü henüz göstermemiştir. Edebiyat üzerinde de sonradan oluşacak baskılar daha görülmemektedir. Bilinmektedir ki “Tiyatro, ölümsüzlüğünü ‘doğum-gelişme-ölüm’ çevrimi içinde kazanır; çünkü bir anlayışın, bir çağın ölümü yeni bir anlayışın ve çağın doğuşunu getirmiştir. Ünlü İngiliz yönetmen Peter Brook'un The Empty Space adlı kitabında dediği gibi, ‘Tiyatro, sürekli devrim demektir’” (Nutku, 1990, s. 20). Ekim Devrimi'nin de kendini tiyatrodaki göstermesi tesadüf değildir fakat Kınacı'nın (2017) belirttiği gibi, Kazak tiyatrosunun 1920'li yıllardaki yazılmış eserlerinde Devrim'in etkisi hissedilmemektedir: “Doğrudan bir Devrim propagandası bunlara hâkim değildir” (s. 148). Sadece birkaç eserde Devrim'e değinilerek “yeni dönem” vurgusu yapılmaktadır.

Üçüncü bölümün son alt bölümü “Devrim ve Kadın Sorunu” kendi içinde alt bölümlere ayrılmakta, bunlar “Kadınların Talepleri” ile “Devrim'in Kadınlara Sunduğu Vaatler ve Umutlar” başlıklarını almaktadır. “Kadınların Talepleri” başlığının altında, bütün piyeslerde görülen Kazak toplumundaki kız çocuklar ile erkek çocuklarının birbirine eş olmaması ile aynı babaya sahip olmalarına rağmen baybişe (ilk eş) ile tokalın (kuma) çocuklarının eşit haklara sahip olmamalarının temelini oluşturduğu eşitsizlik sorununun dile getirildiği “Kadın-Erkek Eşitliği ve Eşitlik Talebi” maddesidir. Bu madde açıklanırken yine piyeslerden örnekler verilerek konu desteklenmiştir. Bir diğer madde de “Eğitimin Önemi ve Eğitim Hakkı Talebi”dir. Cemile Kınacı'nın çalışmasında yer alan piyeslerdeki Kazak kız/kadın karakterlerinin önemli özelliklerinden birisi de eğitimsiz oluşlarıdır. Okuma yazma bilen Kazak kız/kadınları bile sadece iki örnekle verilmiştir. Bu örnekler alıntılar ile okuyucuya gösterilmiştir. Okuma arzusu veya eğitim talebi ise neredeyse hiç görülmez. *Sılan Kız* piyesindeki “neden okumadım ben” şeklindeki serzenişin, *Balkıya* piyesindeki Balkıya

karakterinin okuma yazma öğrenmesi ve eğitim almasının ve *Kanapiya-Şerbanu* piyesindeki Şerbanu'nun okuma yazma bilmesinin tokal (kuma) olarak gelin gittiği evde kendisi aleyhine kullanılması haricinde bu konuya neredeyse hiç yer verilmemiştir. Eğitimsizlik yüzünden Kazak kız/kadınlarının yaşadıkları sıkıntılar dile getirilmez. Çünkü daha önce de belirtildiği üzere bu dönem yazarlarınca önemli olan Kazak kadınlarının sosyal hayat içindeki konumları sorunudur.

Üçüncü bölümde yer alan “Devrim’in Kadınlara Sunduğu Vaatler ve Umutlar” başlıklı maddede ise Kazak kız/kadınlarının Çarlık döneminde sahip olamadıkları hakların Devrim sonucu değişen düzen ile birlikte değişeceği umudunun işlendiği piyesler ele alınmıştır. Sovyet devrinde yaşanan değişimlerden birisi kadın haklarıdır:

“Sovyet Hükümeti’nin kurulmasının ardından artık kadınlar zorla istemedikleri evlilikleri yapmışlarsa Hükümet makamlarına dilekçe verebilir, kendi özgürlüklerini kazanabilirler. Ayrıca önceden boşanma hakları olmayan Kazak kadınları, bir ömür boyu kendilerine dayatılan bir hayatı yaşamak zorundayken Sovyet makamlarının verdiği boşanma belgesi ile istemedikleri bir evliliği devam ettirmek zorunda değildirler. Sovyet devri artık ‘kan içici Nikolay zamanı’ değildir, kadın ve erkeğin eşit olduğu yeni bir devirdir.” (Kınacı, 2017, s. 157)

Dolayısıyla Sovyetlerin ilk dönemlerinde yaşanan bu değişim ile Kazak aydınları umutlanmışlar, piyeslerinde de bu umutlarını dile getirmişlerdir. Cemile Kınacı araştırmasının bu bölümünde, eserlere yansıyan umut dolu temennilerin olduğu kısımlardan alıntılar yapmıştır.

Kısa bir şekilde kitabın önemli noktalarına temas edilen sonuç bölümü (ss. 163-165) ile kitap nihayete ermektedir. Cemile Kınacı’nın, Sovyetlerin ilk yıllarını kapsayan zaman dilimi içerisinde Kazak toplumundaki kız/kadınların durumlarının göz önüne alınarak yansıtıldığı piyesleri konu edinen çalışması özellikle Türk topluluklarındaki "kadın" konusu ile ilgilenen araştırmacılar için temel kaynak özelliği taşımakta olup, ayrıca bu alana meraklı olanlar için de ilgiyle okunabilecek bir çalışmadır. Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği’nin sponsorluğunda Bengü Yayınevi’nden çıkan bu kıymetli çalışma dolayısıyla Prof. Dr. Cemile Kınacı Baran’ı tebrik eder, 1920’li yıllarda, Kazak toplum hayatında kadının yeri hakkında bizleri bilgilendirdiği için kendisine teşekkürü bir borç biliriz.

Kaynakça

Kınacı, C. (2017). *Kazak Tiyatrosunda Kadın Meselesi (1920-1928)*. İstanbul: Bengü.

Nutku, Ö. (1990). *Dram Sanatı (Tiyatroya Giriş) (2. Baskı)*. İstanbul: Kabalcı.

ҚАЗАҚ ТЕАТРЫНДАҒЫ ӘЙЕЛДЕР МӘСЕЛЕСІ

Андатпа: XIX ғасырда бүкіл әлемде көптеген өзгерістердің болғаны белгілі. Түркі әлемінде басталған жаңашылдық қозғалыстары ауқымды аймаққа тарады. Түркі халықтарының ағартушылары өз қоғамын ескірген жүйенің салдарынан сақтап, жаңа заманға сай дамыту үшін көптеген күш-жігер жұмсаған болатын. Осы тұрғыда XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиетінде көбірек қарастырылған мәселелердің бірі – “әйел мәселесі”. XIX ғасырда басталған өзгерістер Ресейдегі 1917 жылғы Қазан төңкерісіне ұласып, соңында Түркі әлемінің үлкен бөлігін қарамағына алған Патшалық Ресейдің орнына Кеңес Одағының келуіне себеп болды. Кеңес Одағының алғашқы кезеңінде идеология енді ғана орныға бастағандықтан, әдебиет саласындағы ықпалы толық сезілмеген болатын. Бұл кезеңдегі қазақ әдебиетінің шығармаларында идеология қысымынан азат, ұлттық болмысқа ие болғанымен, революцияға дейінгі зиялылар қозғаған әлеуметтік мәселелер кеңінен қозғалған. Джемиле Кынажы Баранның “Қазақ театрындағы әйелдер мәселесі” (1920-1928) атты шолу кітабында революцияның алғашқы жылдарында қазақ әдебиетінде жазылған сегіз пьеса талданып, қазақ қоғамының әйелге деген көзқарасы, әйелдің қоғамдағы орны мен әйелдердің талпынысы айшықталған.

Кілт сөздер: Қазақ әдебиеті, Театр, Әйел мәселесі, Джемиле Кынажы Баран, Кітапқа шолу.

ЖЕНСКИЙ ВОПРОС В КАЗАХСКОМ ТЕАТРЕ

Аннотация: XIX век был периодом, когда ветры перемен дули по всему миру. Инновационные движения, начавшиеся в тюркском мире, оказали влияние и на широкую географию. Интеллектуалы тюркских стран предприняли ряд усилий, чтобы спасти свое общество от отсталости и устаревания и двинуть его вперед. Одним из важнейших вопросов, которым они занимались, был “женский вопрос”. Изменения, начавшиеся в XIX веке, привели к Октябрьской революции 1917 года в России, в результате которой царская Россия, включавшая в себя большую часть тюркского мира, была заменена Советским Союзом.

Поскольку в первый период существования Советского Союза идеология только пыталась укорениться, ее влияние в области литературы в этот период еще не ощущалось. Произведения казахской литературы этого периода также свободны от давления идеологии и обладают национальной самобытностью, но в них затрагиваются социальные проблемы, которыми занималась дореволюционная интеллигенция. Обзорная книга Джемиле Кыначы Баран “Женский вопрос в казахском театре (1920-1928)” посвящена восьми пьесам, написанным в казахской литературе в первые годы революции, и проливает свет на представление казахского общества о женщине, месте женщины в обществе и этапе женских инноваций.

Ключевые слова: Казахская литература, Театр, Женский вопрос, Джемиле Кыначы Баран, Обзор книги.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Zeynep YILDIRIM (%100)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

UDS 82:7

DBTBL 17.07.25